

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta

Ústav religionistiky

Proč se ženy uchylují k formám spiritualit?

*Vztah mezi inklinací k ženským kruhům – krizí (identity) –
a genderovou identitou.*

Bc. Michaela Žáková

2015/2016

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat Mgr. Milanu Fajdovi, Ph.D., za konzultace ohledně tohoto příspěvku, Mgr. Míši Ondrašínové (doktorandce Ústavu religionistiky, FF MU) za veškeré připomínky, poznámky a postřehy týkající se ženských kruhů. Dále bych chtěla poděkovat přátelům (především Mgr. et Mgr. Verunce Demelové) za připomínky k příspěvku a také všem respondentkám, které mi poskytly důležitou zpětnou vazbu této práci.

Resumé

This paper aims to explore the relationship between (identity) crisis, gender identity and disposition to “women circles”. Authoress deals with possible causes of women’s (identity) crisis and their ways of overcoming it. She presumes that individuals in the modern risk society need to find stability, and that they could do so by discovering their spirituality and authentic Self. She also believes that women could find stability in “women circles”, where their gender identities could be formed.

Based on data collected from interviews with 4 women, authoress came to conclusion that respondents tend to “women circles” where they find support to overcome crisis. At the end she outlined a possible relationship between spirituality and “women circles” as well as possibilities of tending to spirituality.

Obsah

Úvodem	1
1. Příčiny krizí (identit) žen a způsoby jejího překonání	5
<i>Krize pramenící ze stereotypních představ o ženství: příběhy Anety a Beáty</i>	5
<i>Krize způsobena zdravotními problémy: příběhy Carmen a Diany</i>	9
2. „Být bohyní“: nástin vztahu genderové (kolektivní) identity a spirituality	12
Závěrem aneb Proč se ženy uchylují ke spiritualitám?	15
Seznam použité literatury	16

Úvodem

Společnost prošla vývojem, jež má za následek mj. také proměnu významu autorit, společenských institucí, tradic. Badatelé tento přechod vnímají jako přechod od „pre-moderní“ společnosti k „moderní“ (Baumann, 2002; Beck, 2004; Giddens, 2003). Budeme-li definovat klíčové rysy soudobé moderní společnosti, lze říci, že jedním z významných rysů je podle autorů důraz na roli samotného jedince, tedy na individualizaci. Individualizace je spojena jak i) s vyvázáním jedince z tradičních třídních podmínek, sociálních systémů (Beck 2004), ii) ztrátou tradičních jistot v oblastech víry, norem – souvisí se ztrátou vlivu tradičních autorit (Bauman, 2002; Beck, 2004), tak iii) s novým druhem sociální vázanosti (Beck, 2004). Jak autoři upozorňují, jedinci již nejsou determinováni danostmi, jež dříve poskytovaly jistotu, ale v moderní individualizované společnosti jsou sami odpovědní za vlastní úspěch či neúspěch, jsou tak odkázáni sami na sebe (Bauman, 2002; Beck, 2004; Giddens, 2003), a to ať už na trhu práce či v dalších oblastech sociálního života.

Lze tvrdit, že do jisté míry byly také ženy vyvázány z třídních daností. Tím myslím, že po 2. světové válce bylo umožněno ženám zaujímat pracovní pozice, do jisté míry rozhodovat o počtu dětí (antikoncepce, potraty), vzdělávat se atd. Tato skutečnost je pro ženy nepochybně zlomová. V soudobé společnosti tak již neplatí, že jsou ženy spojovány pouze s domácností a rodinným prostředím, nyní jsou i součástí života veřejné sféry, jež byla po většinu let doménou mužů¹ (Beck, 2004). To však neznamená, že stereotypy o „tradičních“ postavení a rolích žen jsou překonány. Jak dále Beck (2004) tvrdí, ženy kolísají mezi emancipací a připsanými rolemi, jež jsou po nich v rodině stále vyžadovány. Podle Woodheadové (2007) v posledních šedesáti letech čelí krizím identit, a to právě z důvodu, neboť „nejsou schopny“ dostát požadavkům, jež jsou po nich vyžadovány v rodině, a zároveň volně budovat vlastní kariéru. Podle ní také samy ženy na jedné straně chtějí být úspěšnými kariéristkami, jež by ukázaly mužům „jak se to dělá“, a na straně druhé matkami a manželkami pečujícími o domácí krb. V moderní společnosti je však těžké skloubit domácí povinnosti s pracovními. A právě tato „neschopnost“ a nemožnost identifikace s rolemi je příčinou krizí identit dnešních žen (Woodhead, 2007).

Bauman uvádí, že další příčina krizí je spojena nikoli s omezeností možností charakteristickou pro pre-moderní společnosti, ale naopak s jejich přemírou. Jedinec často není schopen si mezi možnostmi vybrat, musí si uvědomit, že nikdy neprozkoumá všechny (2002).

¹ Navzdory výhradám (jako problematika generalizace tohoto tvrzení) vnímám, že tato východiska jsou pro potřeby práce použitelná ve smyslu mého výzkumu.

Domnívám se, že uvědomění si této omezenosti, případné nemožnosti skloubit kariérní a rodinný život, ale i nemožnosti v obou oblastech podávat nejlepší výkony, mohou být příčinami této krize.

Neustálá obava z rizik je dalším rysem, jímž se vyznačuje moderní společnost. Jedinec je zužován obavou z rizika atomové války, ekologických katastrof a dalších problémů, celkově tak čelí otázkám ohledně přežití lidstva (Giddens, 2003). Ve společnosti se rizikovou záležitostí stává také samotné tělo. To podléhá neustálým kontrolám, neboť (nejen) medicínské instituce informují

o nebezpečí civilizačních chorob a jejich prevencí. Tělo se tak stává objektem strachu a nejistoty (White, 2002), které se snaží kontrolovat a ovládat společenské instituce lékařů (Foucault, 1999; White, 2002).

Ačkoli se badatelé shodují, že k náboženstvím (církevním formám religiozity) a spiritualitám (necírkevním formám religiozity) se – a to i v české společnosti – uchylují spíše ženy (např. viz Aupers & Hautman, 2008; Hamplová, 2008; Hamplová, 2011; Heelas & Woodhead, 2005; Woodhead, 2007; Václavík, 2010), odpovědi ohledně příčin takové inklinace se liší. Podle studie Dany Hamplové (2011) se ženy uchylují k náboženství a spiritualitám nikoli z ekonomických důvodů: jsou méně ekonomicky aktivní než muži, na mateřské dovolené jim kompenzují omezené sociální kontakty; a důvodů sociálních: k řešení problémů plynoucích z genderových nerovností (tím odmítá teorii Woodheadové, 2007); ale z důvodů častějšího vedení k víře v dětství. Jak ale Hamplová uvádí, přestože socializační teorie vysvětluje genderové rozdíly v návštěvnosti bohoslužeb či jiných praxí, přesto nevysvětluje motivace, které ženy k těmto praktikám vedou. Otázka ohledně toho, proč se ženy uchylují k náboženství a spiritualitám, tak zůstává stále otevřenou.

Domnívám se, že motivacemi žen je překonat krizi (identity). Podle Baumana je v soudobé společnosti (jež Beck (2004) nazývá *rizikovou*) snahou jedince „[n]alézt východisko z agonie nazvané nejistota“, osvobodit se od strachu a nalézt v životě jistotu (2002, p. 130). Podle Bergera (1969) a Giddense (2003) v pre-moderní společnosti právě náboženství jako nejvyšší legitimizující autorita poskytovalo důvěru, morální a praktické interpretace života (individuálního i sociálního), a věřícímu tak mohlo zajistit ono bezpečí. Domnívám se však, že i v moderní době náboženství a spiritualita pomáhají jedincům ono relativní bezpečí zajistit a že v moderní společnosti slouží jako nástroje k překonání krize. Tuto domněnku potvrzují např. výzkumy Woodheadové (2007), Auperse a Hautmana (2008), podle kterých se ženy uchylují ke spiritualitě, jejím praktikám, a to za účelem překonat krizi (identity).

Beck tvrdí (2004), že pokud nechce být jedinec v tomto moderním světě více limitován, musí se zaměřit na sebe samého jako na střed jednání, najít své místo ve světě. Podle Bergera, právě

ve vnitřním „já“ hledá jedinec stabilitu (In Giddens, 2003, p. 105). Identita² tak již není daností, ale stává se úkolem, na kterém je třeba pracovat (Bauman, 2004). Předpokládám, že spiritualita (včetně své teorie a praxe) ženám pomáhá jak s překonáním krize, tak s odhalením a utvářením vlastní genderové identity, v níž má údajně jedinec nalézt onu jistotu a stabilitu. S ohledem na další výzkumy badatelů lze tuto skutečnost předpokládat, neboť podle Heelase a Woodheadové se jedinci³ ve spirituálním milieu se za pomoci holistických aktivit snaží dosáhnout prosperity v životě, dosáhnout spojení se svým „vnitřním já“. Předpokládám, že prosperita v životě může nabývat různých podob (úspěch v kariéře, dosažení výborného zdravotního stavu, překonání nemoci, urovnání partnerských problémů atd.). Co se týče náhledu na samotné tělo, které se stává objektem strachu a nejistoty, právě holistické aktivity založené na prohlubování spojení mysl-tělo-duše mohou přispět k proměně těla v objekt pozitivní (2005).

Mojí hypotézou je, že *jedno z možných řešení, jak ženy překonávají krizi (identity), souvisí s preferencí účastnit se skupinových ženských kurzů (taková setkání bývají obecně nazvána jako ženské kruhy), které ženám pomáhají nalézt stabilitu, a to např. skrze ony holistické aktivity, jež jsou*

ve skupinách vykonávány. Předpokládám, že na těchto setkáních dochází ke sdílení jistých ekologických, genderových a spirituálních přesvědčení, které zásadním způsobem ovlivňují jejich genderovou identitu. Cílem tohoto příspěvku je tak objasnit vztah mezi krizí (identity), inklinací k ženským kruhům (kde jsou sdíleny také spirituální přesvědčení) a genderovou identitou. Tím také přispěje do diskuze ohledně toho, proč se ženy uchylují ke spiritualitám (jejíž „teorie“ jsou sdíleny ve skupinách) a holistickým praktikám (jež jsou vykonávány i ve skupinách). Empirický výzkum byl založen na autobiografickém vyprávění žen. Provedla jsem čtyři rozhovory se ženami, které používají menstruační kalíšek⁴. Rozhovory jsem provedla s Anetou (kolem 50 let), Beátou (kolem 50 let), Carmen (kolem 30), Dianou (kolem 30)⁵. Získaná data z rozhovorů byla podrobena narativní analýze⁶.

² Identita tedy není daností, ale je neustále znovu-utvářena.

³ To se týká forem religiozity, jež tito autoři nazývají *subjective-life spirituality*. Tento pojem odlišuje formy religiozity typu *life-as religion*, ve kterých je nejvyšší autoritou např. bůh, který je jedinci nadřazený (více viz Heelas & Woodhead, 2005).

⁴ Pro tento příspěvek byla data čerpána z přepsaných rozhovorů, které byly provedeny v rámci projektu magisterské práce. V rámci toho se zabývám alternativním způsobem života spojeným s používáním menstruačních kalíšků. Vzhledem k tomu, že výzkum není zaměřen přímo na téma příspěvku, pracuji s výpověďmi respondentek, které v rámci vyprávění mj. odkazují i na ženské kruhy. V rámci projektu nebylo úmyslem oslovit pro rozhovor primárně ženy, které jsou takových skupin součástí.

⁵ Z etických důvodů se jedná se o pseudonymy. Byl zajištěn informovaný souhlas, respondentky byly obeznámeny s mými výzkumnými cíli, metodami, byla jim deklarována anonymita. Cílem bylo zajistit fyzickou a psychickou pohodu respondentek.

⁶ Co se týče metody, existuje řada přístupů k „narativní analýze“ (strukturalistický, hermeneutický, interakcionalistický, aj.). Na tomto místě se nechci přihlásit k jednomu přístupu, ale stručně shrnout, čeho si v rámci rozhovorů všímám a jakým způsobem s nimi chci nakládat. Osobně si chci všimnout toho, jakým způsobem je příběh respondentek vyprávěn, jaká témata se v něm objevují a v jaké míře, jaký měly minulé

V Úvodu byl několikrát zmíněn pojem krize (identity), ale také možné příčiny, které ji mohou vyvolat. Jednoduše řečeno „krizí“ myslím stav, ve kterém jedinec zažívá nestabilitu, frustraci;

do něhož se může dostat např. skrze negativní konfrontace s dalšími jedinci jiného přesvědčení (např. ohledně role ženy ve společnosti, ohledně ženského těla a způsobech s jeho nakládáním), skrze uvědomění si potenciálních hrozeb (např. ekologických katastrof, nemocí); neomezenosti možností; stavem, který je spojen s negativními událostmi (rozvod, smrt příbuzného atd.). Krize identity dle mého názoru souvisí s problémem identifikace s jistými typy rolí, s problémem, jak vnímat sebe samu, kým vlastně být.

události vliv na ženy (tedy na jejich formování identity), jakým způsobem dávají respondentky životu smysl skrze příběh/jak jej vysvětlují.

1. Příčiny krizí (identit) žen a způsoby jejího překonání

Krizе pramenící ze stereotypních představ o ženství: příběhy Anety a Beáty

Již jsem uvedla, že po 2. světové válce ženy byly vyvázány z tradičních vazeb, ale že stereotypní představy o postavení a rolích žen podle Becka (2004) nejsou překonány. Příběh Beáty ukazuje, že vůči těmto stereotypním představám, jež zaujímají někteří její rodinní příslušníci, se Beáta snaží vymezit. Beáta žije v domě spolu s dětmi, manželem a jeho rodiči, přičemž právě se svojí tchýní vede konfliktní interakce, které způsobily její frustraci. Jak uvádí, v rodině jejího manžela byla nastavena určitá pravidla, kterým Beáta vzdoruje⁷:

Beáta: „To, že jsem žena, je tam spíš právě to minus, protože jsem žena, tudíž rodina by pro mě měla být to nejdůležitější, že jo? Takže já bych se měla jenom starat o to, abych manželovi neustále vyvařovala, aby on byl spokojenej, šťastnej, abych nikam nechodila, abych nic nedělala, abych jenom žila pro to dítě a pro tu rodinu a prostě *já sama* jako ta bytost tam nebyla. Já tam nejsem, já jsem tam pouze vhodná na tu roli té služky, *té opečovávatelky, té kuchařky,*

té uklízečky, jo? Takže tady tohoto. Takto jsem vnímaná v rodině. Takto jsem vnímaná v rodině, že *bych měla*, a já se snažím ukázat, že já jsem ještě někdo jinej.“

Výzkumník: „A to je kdo?“

Beáta: „To je nejenom ta matka, manželka, ale taky ta *svobodná bytost*, ta duše, která potřebuje lidi kolem sebe, který mám ráda, svoji volnost, svoje trávení času tak, jak já to cítím, ne že budu dřít na zahradě, protože je to potřeba, ale že teďka si prostě *budu na té zahradě ležet* [důraz], protože je to potřeba, teď si na tý zahradě budu cvičit, i když tam zrovna je potřeba porýt záhonek, nebudu vařit, protože teď zrovna mě něco bolí a já budu pracovat na tom, že se dám do kupy, že jo?“ [dne 15. 5. 2015; ostatní Beátiny výroky byly zaznamenány téhož data]

Beáta vnímá sebe samu jako matku, manželku, která pečuje o domácí krb, avšak požaduje možnost vyvázat se z této zavedené role, když potřebuje: mít možnost odpočinout si, mít vlastní program, tedy možnost být i někým jiným, svobodnou duší. Tato forma alternativy však není v rodině,

kde panují jiné představy o ženské roli, přijímána. Pro Beátinu tchýni je rodina hlavní prioritou, přičemž (na základě Beátina vyprávění) vnímá jako automatické, aby se žena věnovala pouze péči o domácnost, obětovala se pro ni, ačkoli ji např. něco bolí či cítí potřebu trávit čas jiným způsobem. Pro Beátu však rodina nejvyšší prioritou není, to ale neznamená, že za ni není vděčná a není pro ni důležitá. Díky těmto interakcím s vlastní tchýní si však sama uvědomila, co chce, jakou roli chce zastávat, kým chce být:

Ta tchýně, která mi dávala obrovský kapky, že jsem si uvědomila, když ona na mě křičela, jako jak jsem strašně egoistická, tak jsem řekla: „Ano, ale to jste mě naučila vy, jenom vy jste mě naučila, abych taky myslela na sebe, abych já si prosazovala svoji, aby bylo po mém“,

⁷ Texty uvedené v hranatých závorkách a použití kurzívy v citacích výpovědí respondentek jsou mými vlastními poznámkami za účelem přiblížit čtenáři situaci.

protože v tom tlaku já bych prostě nevydržela ... Díky tomu tlaku, kterej na mě byl, jsem si našla tu svoji hloubku nebo to svoje nitro, tu *sílu dělat si ty věci tak, jak opravdu chcu*, a uvědomit si, co vlastně chcu, protože jsem si to předtím nemusela uvědomit.

Tato výpověď se pojí s předchozí, ve které Beáta vypráví, že vnímá sebe samu mj. jako svobodnou duši. Když Beáta mluví o *síle dělat si věci tak, jak chce*, má na mysli vnitřní sílu, kterou v sobě musí ženy nalézt. A to právě proto, jak v průběhu rozhovoru sdělila, že společnost (tedy i její tchýně) podle ní nutí ženy, aby neustále pracovaly, v zaměstnání, ale i v domácnosti vykazováním neustálé péče o manžela a děti. Podle Beáty ženy tedy musí najít svoji vnitřní sílu si ve společnosti prosadit vlastní názor. Stejně tak, jako se o to snaží Beáta ve své rodině: změnit tradiční, zavedené představy o ženě. Sama se identifikuje jako *durga dévi*, která je pro ni symbolem bojovnice. Toto nasazení prosadit se dále vštěpuje dalším na ženských kruzích, kde jsou posluchačkami převážně ženy. Tam se je snaží naučit, jak jejich vnitřní sílu nalézt a probudit. Sama totiž reflektuje, že jejím „údělem“

na tomto světě je šířit moudrost jógy a cvičit v kolektivu žen:

Ale teď si uvědomuju, že asi *jsem duchovní bytost* a hlavně jako teď poslední dobou jsem si hodně uvědomila, že je mým posláním tady, teď v této době, do které jsem se narodila, je opravdu předávat moudrost jógy, moudrost toho nejstaršího učení, a že mám dar a ty podmínky k tomu, abych to předávala ... Mám mnohem radši, když jsem v kolektivu žen, hrozně ráda s těma ženama pracuju, ale na druhou stranu jsem ráda, že mám prostě rodinu, manžela, zázemí, ale řekla bych, že k tomu teprve přicházím, že *jsem ta bohyně*, že jsem ta *žena*, a teprve začíná to období u mě, kdy si toto začínám uvědomovat, ale řekla bych, že je to zvýšenou duchovností věcí, cítěním těch duchovních věcí ... Takže teď se jakoby *rozpomínám*, začínám si uvědomovat hloubku, hodnotu, začínám si vážit života a přátelství a takových věcí.

Skrze interakce se svojí tchýní, ale také díky zvýšenému cítěním duchovností věcí, Beáta uvědomuje vlastní ženskou podstatu, identifikuje se jako duchovní bytost, jako bohyně, která obdržela dar šířit moudrost jógy. Nejen, že takové vnímání formuje její identitu, zároveň dává jejímu životu smysl.

Pokud se ještě vrátíme k záležitosti Beátiny identity, Beáta se nikdy necítila být ženou:

Já se asi moc necítím být jako žena, protože já nemám až tak ženské vlastnosti, protože já *neumím dělat dvě věci záraz* třeba, pak jako jsem takovej ten typ, že pro mě *ta rodina tou není největší prioritou* ... ale řekla bych, že k tomu teprve přicházím, že já jsem ta bohyně, že jsem ta žena, a teprve začíná to období u mě, kdy si toto začínám uvědomovat ... Přijala jsem to, tu roli té ženy tady, ale spíš bych řekla, že v minulých životech jsem byla více mužem ... myslím si, že tu *ženskost v sobě teprve začínám rozvíjet*.

Beátina citace začíná výrokem, že se necítí být jako žena, protože nemá typicky ženské vlastnosti a priority. V průběhu rozhovoru si však uvědomuje, že ke svému ženství teprve přichází, tedy teprve v poslední době si začíná uvědomovat, že je žena, bohyně. Ačkoli to Beáta v rámci rozhovoru explicitně nevyjádřila, domnívám se, že právě ženské kruhy jí pomohly vlastní ženskou identitu nalézt, a to také proto, že období Beátina *rozpomínání* se koreluje s obdobím, kdy začala aktivně vykonávat kolektivní aktivity s ostatními ženami. Na základě Beátina vyprávění se domnívám, že jí ženské kruhy (v souvislosti s uvědomováním si duchovností věcí) pomáhají překonávat krize pramenící z konfrontací ohledně ženství.

Beáta nejenže si uvědomuje, že je žena, ale začíná také vidět krásu vlastního těla. Vždy se totiž styděla za svá řadra:

Já bych možná řekla, že teprve *teď* si začínám vážit a užívat si toho, že jsem žena, že jsem byla mladá ... byla jsem krásná, jsem, já jsem nevnímala tu krásu, já jsem ji neviděla jo? Že jsem třeba měla krásný prsa, ale já jsem se za ně styděla ... A teďka zase *přichází nějaká ta moudrost, samozřejmě na tom pracuju*, nechala jsem se i *odblokovávat* na to, speciálně na ty prsa, abych se tak nestyděla, protože i doma se stydím ... poslední dobou jsem schopna se *nestydět a prostě užívat si i toho a začínám vidět tu krásu toho svého těla* ... najednou to tam prostě vidím, jakože i *přes to, že už mám svůj věk*, že přesto su pořád krásná baba, takže teď teprve ... On to člověk jako slyší, on to ví, mu je to jakoby předkládáno, ale dokud to tam není, najednou se, najednou tam není, tak do té doby, to jsou jenom slova, jo? A já to cítím, že teď už je to jako realita.

V tomto ohledu právě terapie jako holistická praktika jí pomohla nalézt kladný vztah k vlastnímu tělu. Beáta se vnímá jako padesátiletá, krásná žena, a to přesto, že má její tělo již „něco za sebou“ (v tomto ohledu zřejmě odkazuje na tělesnou zkušenost dvou porodů). Díky jiné terapii podobného rázu také porozuměla minulým událostem: Beáta reflektuje, že negativní zkušenosti z průběhu prvního porodu spočívají nikoli v tom, co jí způsobili porodníci, ale v tom, co sama Beáta dopustila, aby jí způsobili.

Respondentce Anetě se nezamlouvá být ženou v domácnosti, jakou byla její babička a kterou je její maminka. Odmítá názor, že by ženy měly pouze „sedět doma a uklízet“ či „kmitat“ kolem manžela. Při popisu fungování svého bývalého manželství také uvádí, jak by ideální vztah měl vypadat. Jak Aneta tvrdí, její bývalý partner byl samostatný, dokázal uvařit, uklidit, nakoupit, tedy byl schopen zastávat i práce, které dle Anety jsou doménou ženy. Symbolicky, rovnováha je pro Anetu označením pro oboustrannou pomoc, jež je do vztahu vnášena [dne 15. 5. 2015]. Ve vztahu by měla být „zastupitelnost“ – tzn., podle ní by muž měl být trochu ženou a žena trochu mužem, tedy muž by měl zvládat některé typicky ženské povinnosti a naopak [dne 16. 2. 2016]. Anetě se příčí také udělovat partnerovi příkazy a zákazy, jak uvádí, z toho titulu, jaká je. Proto v domácnosti, ve které dlouhodobě žila s partnerem, nebyly stanovovány „normy“ [dne 15. 5. 2015]. Důležité je říci, že Aneta jako případy špatného svazku uvádí ty, ve kterých k oné symbolické rovnováze nedochází. V tomto ohledu uvádí zkušenosti jiných žen, se kterými cvičila na ženských kurzech:

Já třeba jsem s některejma [ženama na ženských setkáních] cvičila, tak to „já nemůžu jet na víkend cvičit“ nebo „já nemůžu k moři“ nebo „já nemůžu přijít, protože co bych řekla doma, on by mě nepustil ten chlap“, prostě takovýhle šílenosti, to si říkám *chudák ty ženský*, to není v pořádku. Nemůžeš nikoho udržet násilím, nemůžeš nikoho takhle jakoby uhlídat, a pokud ony nemají možnost se rozhodnout samy, samozřejmě neměly by trajdat každéj tejdén, a když mají jet jednou za čas, prostě. A tolik ženskejch nešťastnejch a tolik ženských mi říkalo, „Ale já nemůžu jet, mě doma nikdo nepustí“. A to je prostě špatně, hodně, hodně špatně, takže to je tak, abys je jako přemlouvala k tomu, aby si *dovolily vydechnout* a odpočnout a vlastně nabrat tu svou vlastní sílu, to je jako hodně smutný. [dne 15. 5. 2015; ostatní Anetiny výroky byly zaznamenány téhož data, nebude-li uvedeno jinak]

Aneta kritizuje takové mocenské uspořádání v rodině, ve které muž kontroluje aktivity, rozhoduje o aktivitách své partnerky a ve které nedává partnerce volnost strávit svůj čas mimo domov,

a to i takovým způsobem, jakým chce ona. Anetě se tento mocenský vliv ze strany muže nezamlouvá, naopak se jí přičí. To lze sledovat už ze samotné formy vyprávění: když zvyšuje hlas a zdůrazňuje, že takové chování ze strany mužů není přijatelné. V tomto spatřuje Aneta problém, který by měl být odstraněn.

Podle Anety je důležité, že se v dnešní době „rozjízdí“ řada kurzů, na kterých ženy mohou řešit své problémy, ale kde si mohou uvědomit vlastní podstatu. Tyto ženské skupiny vnímá jako nutnost pro ženy, jejichž ženskost je značně potlačena. Aneta vnímá, že v poslední době ženy tím, že byly nuceny zastávat také mužské práce, přestaly vnímat svoji ženskost. Právě na ženských kruzích je ženám umožněno tuto ženskost znovu objevit. Podle Anety, když si žena oblékne šaty, sukni, či se přezuje do bot na podpatku, projde vnitřní proměnou, bude se cítit jako žena. K tomuto uvědomování může docházet jak individuálně, tak kolektivně za pomoci různých praktik: uvedla tančení, malování, zpívání atd. V tomto ohledu se lze domnívat, že na kurzech je utvářena i identita kolektivní.

V jednom z telefonních hovorů [16. 2. 2016] mi Aneta sdělila, že zpětně reflektuje, že také ženské kruhy zapříčinily její osobnostní proměnu. Na těchto kruzích získala podporu a deklaraci, aby se chovala tak, jak sama chce a „jak to cítí“ bez ohledu na jiné. Uvědomování si různých věcí týkající se ženství, kterého se jí dostalo v těchto skupinách, tak bylo jednou z příčin, proč došlo k odloučení mezi Anetou a jejím dlouhodobým partnerem. Tyto skupiny tak byly katalyzátorem partnerské krize: nabízely novou interpretaci jevů, které Anetu ovlivnily (to, co dříve Aneta zřejmě vnímala jako „obvyklé/normální“, nyní vnímá jako „problematické/mimořádné/nenormální“), ale také Anetiny časté účasti na ženských kruzích se později nezamlouvaly její rodině (zřejmě z důvodu, neboť sami rodinní příslušníci reflektovali změny v Anetině myšlení, jednání).

V době této krize však pro ni tyto ženské kruhy zároveň symbolizovaly podporu, místo, kde mohla vyřešit své pocity a získat celkovou stabilitu (domnívám se, že respondentka má namysli stabilitu emoční). Sama uvedla, že se situací se vyrovnávala „únikem do ženských kruhů“.

U Anety a Beáty můžeme mapovat snahu vymezit se vůči stereotypním představám o ženské roli, tedy o představách žen jako akterek svázaných s domácností, obětujících se pro rodinu, zastávajících podřadné postavení vůči mužům, v tom ohledu, že muži rozhodují o aktivitách žen, atd. S takovými typy představ jsou ženy, jak také již uvedl Beck (2004), stále konfrontovány, a tyto konfrontace mají negativní dopad na každodenní život jedince (např. způsobují hádky v rodině). Respondentky se samy neidentifikují s genderovými rolemi, jež zastávají „starší ženy“ (Beátina tchyně, Anetina maminka a babička), které je mohou nutit k tomu, aby jejich „tradiční“ role vykonávaly (to můžeme sledovat hlavně v příběhu Beáty). Domnívám se, že tyto ženy disponují odlišným systémem hodnot než Aneta s Beátou, což bylo zřejmě dáno také tím, že většinu života žily v odlišné době: respondentky žijí v moderní individualizované společnosti,

kteřá zřejmě klade na ženy úplně jiné nároky než společnost pre-moderní, tradiční, ve které byly vychovávány Beátina tchýně a Anetina babička, maminka.

Zdá se tedy, že krize respondentek nespočívá ani tak v nemožnosti sebeidentifikace s jistým typem rolí (viz Woodhead, 2007), ale spíše v tom, že respondentky nechtějí dostat požadavkům v rodině (také viz Woodhead, 2007). Příčiny inklinace ke spiritualitám tak mohou souviset i s onou deprivací z podřadného postavení vůči mužům, kterou kvantitativní studie Hamplové (2011) v zásadě odmítá. Zdá se, že respondentky mají ujasněné, kým být nechtějí, nelze však vyloučit,

že problém sebeidentifikace řešily v době před příchodem do ženských kruhů. Respondentkám se tak nezamlouvá jednání druhých (zejména rodinných příslušníků), které je nutí k omezení v tom smyslu, aby se obětovaly rodině na úkor vlastních tužeb, potřeb. Lze se domnívat, že tak uvědomění si omezení možností, jež zapříčinil tlak ze strany jiných jedinců, způsobil krizovou situaci (na rozdíl od krize pramenící z neomezenosti možností, viz Bauman, 2002), a že se ženy této nucené omezení nejen brání, ale z této situace se zřejmě snaží dostat únikem do ženských kruhů. Bylo by vhodné zjistit, jak jsou tyto situace každodennosti překonávány, tedy jakým způsobem/strategiemi/metodami se ženy snaží skloubit vlastní požadavky (snahu objevovat vlastní podstatu) s požadavky okolí.

Můžeme zaznamenat silný důraz respondentek na subjektivizaci: zabývají se svojí rolí ve společnosti, chtějí dělat také to, co je vhodné pro ně, objevovat vlastní podstatu, pečovat také samy o sebe. Podporu a oporu v této krizové situaci, stejně jako prostředí pro kultivaci vlastního „já“, zřejmě nalézají v ženských kruzích (více viz kapitola č. 2).

Krize způsobena zdravotními problémy: příběhy Carmen a Diany

Respondentka Carmen se o buddhismus, magii, tarot a další formy spiritualit začala zajímat již v pubertě, třinácti či čtrnácti letech. Tento zájem však s příchodem na vysokou školu začal postupně upadávat. Carmen reflektuje, že příčiny jejích zdravotních potíží, jež se začaly objevovat v době studia na vysoké škole, souvisely s odklonem od zájmu o tyto věci:

Tak se mi tehdy stalo, že ... jsem se těm všem věcem tak trochu přestala věnovat, a pak jsem měla právě všechny ty nemoci, jak jsem o nich mluvila ... bylo toho hodně a ani nevěděli pořádně, co mi je, a bylo to *psychosomatické* ... A oni mi na to dávali nějaké trojkombinace antibiotik

a prostě z toho je ti akorát blbě, pak už jsem se na to vykašlala: „Ne už na to kašlu“, a začala jsem si kupovat třeba zelený mladý ječmen, chlorelu a takové věci, anebo vždycky nějaké bylinky. [dne 8. 7. 2015; ostatní výroky Carmen byly zaznamenány téhož data]

Nejen, že Carmen vnímá odklon od zájmu o spirituální aspekty jako příčinu krize, ale např. v šamanismu nachází také vysvětlení problematického období, které zažívala:

V rámci šamanismu je to tak, že musíš projít nějakou takovou krizí. Bývá to často spojeno s nemocemi, může to být i psychické i fyzické. To je bod, kdy projdeš nějakým přerodem, jakoby znovuzrozením. Začneš se i pak vnímat jinak a posune tě to. Každý problém má navíc souvislost s něčím, co člověk má nějak nevyřešené...

Podle ní je vše se vším propojeno. Carmen krizi reflektuje jako něco, co ji posunulo v životě dál. V tomto problematickém období jí pomohlo také její seznámení s ekologicky smýšlejícími jedinci, kteří jí byli blízcí i po duchovní stránce a díky kterým se začala také zajímat o další různé alternativy, ale se kterými se také účastní různých akcí zahrnující vykonávání různých rituálů.

Respondentky Diany jsem se přímo zeptala, zda reflektuje vztah mezi krizí (způsobenou zdravotními problémy) a uchýlením k víře:

Diana: „Pro mě je to [víra] strašně komplexní a na druhou stranu neuchopitelné, o tom nejsem ani moc zvyklá mluvit.“

Výzkumník: „Myslíš, že ji víc vyhledáváš nebo potřebuješ, když seš v nějaký špatný situaci nebo musela řešit zdravotní věci?“

Diana: „To asi jo, jakoby. A vždycky doufám v to nejlepší, ale obávám se toho, jako myslím na to nejhorší. V tomhle tom určitě je pro mě nositel nějaké naděje to, že to nějak dopadne vždycky, ale tam už se mi to spíš míchá s nějakou osobní filozofií než obecně s vírou, ale to je ještě ve vývinu.“ [dne 8. 2. 2016; ostatní Dianiny výroky byly zaznamenány téhož data]

Diana prozatím nemá ujasněné určité záležitosti týkající se toho, zda je pro ni nositelem naděje víra či osobní filozofie. Tyto jevy zřejmě není schopna rozlišit, jak uvádí, momentálně nemá ujasněné záležitosti týkající se uvedených pojmů. Přesto reflektuje, že víra pro ni nositelem naděje je. Silnou podporu a způsob, jak zvládat krizové situace, však nalézá v ženských kruzích. Pod tímto pojmem Diana myslí internetové soukromé skupiny, ve kterých ženy řeší témata týkající se ženství: porody, otázky mateřství, menstruace, atd. Pro pochopení významu, který mají tyto kruhy pro Dianu, uvádím část rozhovoru:

Výzkumník: „A co ti to [ženské kruhy] dává?“

Diana: „Oporu jako, to je jedna věc, oporu a nějakou *orientaci v tom světě těch vlastně většinou matek nebo budoucích matek, babiček* a já nevím, co všechno tam jako je. V tom, co se řeší a co je pro ně teď podstatné, a většinou je to takové ‚Hele, potřebuju pomoc, máte někdo zkušenosti s tím‘ jo, co by měla dělat. Prvotatky se ptají hodně jako takhle. Jo, že to funguje takhle, jsou, dá se tam přijít s čímkoli, co zrovna ta žena řeší. *A jako ten les vlastně má za zády*, tzn., že má za zády kdykoli, jakoukoli *podporu*, co potřebuje. Hodně jako nehodnotící většina. Přemýšlím, jestli jsme tam měly někoho, kdo se vyloženě, občas se objeví něco, jakože se vyostřuje nějak diskuze, ale jako moc těch diskuzí nebyla nebo jsem si jí nevšimla. Na to kolik je to fakt jako žen, a zároveň tam jsou setkávání jako různě, i Brno má nějakou svoji odnož, Praha má určitě velkou odnož, hodně se potkávají, setkávají, pomáhají si, když je něco potřeba.“

Pro Dianu je důležité, že má *za zády les*, tedy podporu, vědomí, že se může spolehnout na pomoc ostatních žen. Diana sama využila jedné možnosti, jež jí poskytla žena z této skupiny, a jak sama uvádí, také by těmto ženám kdykoli nabídla pomoc:

Jako znám tam osobně deset žen asi, patnáct, setkala jsem se s jednou, když mi nabízela azyl, protože jsem potřebovala odjet, tak, že jedou na chatu, tak ať se k nim přidám. Takže jsem se potkala s ní a jejím mužem a s jejím, jejich dítětem teda, to bylo strašně super, že jsem napsala, jestli nemá někde nějakou chatu a během týdne jsem odjížděla, prostě pak jako *balzám na moje nervy* v tu chvíli. Že v tu chvíli, když se něco děje ... Kdyby někdo potřeboval, tak taky, kdyby jako měla chatu, tak taky nabídnu, že jo.

Nejen, že Diana inklinuje k ženským kruhům, ale členství v této skupině formuje její genderovou identitu, vnímá se jako alternativně smýšlející žena, vymezuje se tak vůči ženám, které otázky týkající se ženství (hlavně porodů) neřeší:

Výzkumník: „Reflektuješ, že by tady ty diskuze nebo ten zájem ty fóra a ty věci, co se tam dějí a co se řeší, nějak utvářelo tvůj pocit ‚Jsem žena, patřím mezi ně, máme nějakou svoji skupinu ženskou ...‘“

Diana: „... Jako určitě jo. Určitě to nějak jako utváří to, hlavně to utváří to souznění toho, *nejsem jenom žena, ale jsem alternativně smýšlející žena*, že to není, že jako *fakt nad těma věcma přemýšlím*, ale už jsem dostala i zpětnou vazbu, že jsem některými dost radikální podle ostatních. Že v některých názorech jsem jako radikálnější, než by se jako očekávalo. Na druhou stranu jako tam je ta podpora, se řeší doktoři, nemocnice, porody v tomhleš tom a je tam ta podpora, ty holky ... to mají podobně jako já, že nejsem sama mezi X lidma ... takže v tom pro mě je ta identita větší, než co bych získala jako od rodiny nebo od matky nebo tak.“

Být součástí této skupiny Dianě dává pocit, že není sama, že se může spolehnout na ostatní ženy, které jí pomohou. Ve skupině získává ženskou identitu, kterou, jak se domnívá, by nezískala v rodině. Je nutné dodat, že tato skupina, jíž je Diana součástí, je „proudem“ vymezující se mj. vůči klasickým lékařským institucím a jejich způsobech provádění porodů a manipulací s ženským tělem během tohoto procesu (viz Foucault, 1999) – Diana hovořila o peticích a projektech, jež se snaží změnit porodní podmínky, snaží se tak změnit tlak, jež ženy omezuje v jejich možnostech (viz Bauman, 2002). Pocit sounáležitosti a spojení se stejně smýšlejícími ženami, které požadují jiný přístup k rodičkám (požadují možnost volby, svobodného rozhodnutí), a tedy snaha změnit podmínky v dnešní společnosti (boj za společný cíl), jsou zřejmě důležitými aspekty, které mohou formovat identitu jedince: Diana se vnímá jako *alternativně smýšlející žena*. Zřejmě stejně tak ve skupinách, jíž jsou součástí nezávisle na sobě Aneta s Beátou, ženy také bojují za jistý cíl: snaží se změnit stereotypní představy ohledně ženské role. Vědomí společného cíle tak zřejmě formuje kolektivní identitu žen, kterou se ženy vymezují vůči tradičním autoritám (lékařským institucím a jejich přístupům k ženám), ale také okolí a jeho tlaku.

2. „Být bohyní“: nástin vztahu genderové (kolektivní) identity a spirituality

Na základě zjištěných dat se domnívám, že se respondentky (Aneta, Beáta, Diana) *za účelem překonat krizi uchylují k ženským kruhům* (domnívám se, že se jedná o jednu z mnoha možností). Jak jsem již uvedla v Úvodu, předpokládám, že na *těchto kruzích dochází ke sdílení jistých genderových, ekologických a spirituálních přesvědčení, jež mohou formovat identitu žen*. V této kapitole tuto druhou část hypotézy potvrdím, avšak co se týče ekologických záležitostí sdílených v rámci ženských kruhů, na ty respondentky v souvislosti s nimi nepoukazují.

Ženské kruhy, které učí nalézt skrytou ženskou podstatu, formují genderovou identitu Anety, Beáty a Diany. Ačkoli tak zřejmě nemusíme pochybovat, že jistá genderová přesvědčení sdílená na kruzích ženy ovlivňují (boj vůči „nátlaku“, za změnu přístupů k rodičkám, kolektivní vymezení se stereotypním přesvědčením o ženách atp.), identifikace sebe samých jako „bohyní“ naznačuje, že na těchto kruzích jsou sdílena také jistá přesvědčení spirituální.

V předchozí kapitole bylo několikrát uvedeno, že se Aneta a Beáta vnímají jako bohyně. Co však přesně znamená výraz „být bohyní“? Má tento výraz pouze symbolický přesah, v tom smyslu, že by měly být „nošeny na rukou“, nebo tento výraz souvisí s božstvím jako entitou? Jak mi Aneta uvedla, ženy byly nuceny vykonávat také mužské práce, což mělo za následek, že jejich ženskost začala být potlačována. Ženy by si měly proto uvědomit, že jsou bohyně, měly by být hýčkány a obětovány, protože tento pocit jim chybí a právě tento pocit potřebují [15. 5. 2015]. Zároveň se domnívám, že každý z nás disponuje božskou podstatou, esencí, která je součástí všeho živého i neživého, je se vším propojena a nejde smazat. Podle ní každý konflikt, každá válka, třebaže se odehrává na druhém konci planety, se nás týká. „Být bohyní“ Aneta spojuje také s ženskou schopností darovat život, tedy schopností rodit děti [16. 2. 2016]. Také k tomuto uvědomování zřejmě dochází na ženských kruzích.

Jaký je tedy vztah mezi „být ženou“ a „být bohyní“? Domnívám se, že být ženou automaticky znamená být bohyní a že cílem praktik ženských kruhů je pomoci ženám bohyni v sobě objevit:

Aneta: „Bohyně ... *všechny jsme*, ale někdo to ještě nevidí na sobě.“

Na ženských kruzích je tak patrně formována také kolektivní identita (např. právě identita bohyní).

Pokud podle Anety je vše se vším propojeno a každý z nás disponuje božskou podstatou, pak zřejmě vnímá, že božství je součástí nás samotných, součástí vlastních „já“. S ohledem na zjištěná data a na teorii „spirituální revoluce“ předpokládám, že v rámci spirituálního milieu,

ženských kruhů, kterých jsou členkami Aneta a Beáta – ve kterém je kladen důraz na subjektivizaci, tedy důraz na jedince – za pomoci aktivit jako je tančení, malování atp. zřejmě může docházet k objevování vlastního „já“, tedy nejen svého ženství, ale i svého božství, a to za cílem dosáhnout prosperity v životě (např. najít tak vnitřní sílu vzbouřit se vůči nátlaku). Skrze interakce (o ženských problémech, vlastních náhledech) s ostatními členkami ženských kruhů mohou respondentky poznávat vlastní identitu, mohou se zaměřit na vlastní osobnostní růst, vlastní potenciál (viz Heelas & Woodhead, 2005). Je-li tak v současné době úkolem jedince nalézt ve svém „já“ stabilitu (citace Bergera In Giddens, 2003), pak ženské kruhy tuto možnost zřejmě umožňují.⁸

Diana je také součástí ženských kruhů. Nikdy se však nezúčastnila organizovaných setkání takových žen, momentálně je tak součástí „pouze“ internetové skupiny. Díky členství se však vnímá jako alternativně smýšlející žena, vymezuje se tak ženám, které o otázkách ženství nepřemýšlí. Můžeme se ptát: pokud je (a pravděpodobně je) i na této internetové skupině utvářena kolektivní identita skrze např. boj za společný cíl, je utvářena podobným způsobem jako ve skupinách, již jsou součástí Aneta a Beáta? Jakými mechanismy je tedy utvářena?

Respondentka Carmen ke spiritualitě má kladný vztah a momentálně se intenzivně zajímá o věci duchovního charakteru. Jako bohyně se však nevnímá:

Celkově jak to mám postavené, ono zas záleží, co oni si pod tím představují [ženy, jež se nazývají bohyněmi]. Já spíš mám takové vidění, že všechno je součástí celku, že všechno nějak funguje ... jsem vlastně takový jako asi panteista, že jsem sice vychovaná ... v křesťanství, ale vždycky jsme měli hodně takový alternativnější, takže mi ani moc nepřijde, že by se to třeba vylučovalo. Jenom je to taková trochu jiná cesta no ... bohem vlastně, že ho vnímám jako toho Stvořitele, ale že je vlastně všude a ve všem, že právě ten panteismus. Jako normálně věřím

i v jiné jako bohy nebo bytosti ... moje podstata není úplně jako lidská, ale *není to nic, jak ses mě ptala na ty bohyně, to není tak takhle*, je to teda jiné.

Carmen si pod slovy „bůh, bohyně“ si představuje něco jiného než Aneta a Beáta. Bohy vnímá jako bytosti, které jsou na nižším stupni než nejvyšší Stvořitel a se kterými je člověk schopen komunikovat. Domnívám se, že Carmen, která je součástí skupin, které nejsou zaměřeny přímo na ženství či na ženská témata, se jako bohyně nevnímá, neboť toto označení (stejně jako teorie tohoto označení) není v Carmeniných skupinách sdíleno. Předpokládám, že z podobného důvodu se ani Diana neoznačuje jako bohyně. Lze se domnívat, že právě na ženských kruzích, které navštěvují nezávisle na sobě Aneta s Beátou, dochází k internalizaci vnímání sebe samých jako bohyní – jako součást holistických praktik. Neznamená to však, že na všech skupinách, jež bychom mohli nazvat jako ženské kruhy, k této internalizaci dochází.

Na základě celých rozhovorů získaných v rámci projektu magisterské práce nelze tvrdit, že by bohyně Aneta a Beáta se ve všech ohledech vnímaly stejným způsobem. Naopak disponují

⁸ Na základě výpovědi se mohou **pouze domnívat**, že k uvedeným skutečnostem v ženských kruzích, jejíž členkami jsou Aneta s Beátou (nezávisle na sobě), dochází!

i odlišnými identitami. V tomto ohledu by bylo vhodné zaměřit se na to, v čem je tato identita bohyní vedle jejich individuálních identit tak podstatná a specifická, a jak je v ženských kruzích tato kolektivní identita utvářena⁹, jak je utvářena vedle identity individuální.

⁹ Jisté záležitosti toho, co tato identita znamená pro respondentky a jak je utvářena, již byly uvedeny výše.

Závěrem aneb Proč se ženy uchylují ke spiritualitám?

Domnívala jsem se, že jedno z možných řešení, jak ženy překonávají krizi (identity), souvisí s preferencí účastnit se skupinových ženských kruhů, které ženám pomáhají nalézt stabilitu, a to např. skrze ony holistické aktivity, jež jsou ve skupinách vykonávány. Předpokládala jsem, že na těchto setkáních dochází ke sdílení jistých ekologických, genderových a spirituálních přesvědčení, které zásadním způsobem ovlivňují jejich genderovou identitu. Tuto hypotézu lze na základě uvedených dat v zásadě potvrdit (viz výše).

Tato práce však měla být také příspěvkem do diskuze ohledně toho, proč se ženy uchylují ke spiritualitám. Beáta si díky cítění duchovních věcí uvědomuje svoji roli v životě. Nejen, že takové vnímání formuje její identitu, ale stává se pro ni "posvátným baldachýnem" poskytuje jí možnost porozumět světu, svému úkolu v tomto životě, zároveň dává jejímu životu jistý řád. Ten pro ni může, a to i v moderní rizikové době představovat jistotu, stabilitu (Berger, 1969). Stejně tak tomu patrně je v případě respondentky Carmen, které teorie šamanismu nabízí vysvětlení příčin jejích zdravotních problémů, a opětovný návrat k ní překonání těchto problémů. Pro Dianu víra představuje v krizových situacích nositelku naděje.

Domnívám se, že ženské kruhy,¹⁰ které jsou nositeli podpory k překonání krize, umožňující vzájemně sdílet problémy, lze vnímat jako jedno z mnoha polí spirituálního milieu, V tomto milieu jsou vykonávány holistické praktiky, díky kterým má jedinec dosáhnout prosperity v životě, např. překonat frustraci ze svého těla, porozumět minulým krizovým událostem, objevit ženství, božství, vzbouřit se nátlaku (viz Heelas & Woodhead, 2005). V rámci takových praktik zřejmě dochází k internalizaci představ sebe samých jako bohyní, přičemž se lze domnívat, že tato kolektivní identita dává možnost vymezit se vůči okolí, tradičním autoritám. Otázka proč se ženy uchylují ke spiritualitám, je v tomto případě pevně spojena s otázkou, proč se ženy uchylují k ženským kruhům.

¹⁰ Co se týče ženských kruhů, kterých je součástí Diana, nejsem schopna v tomto směru rozhodnout!

Seznam použité literatury

- Aupers, S. & Houtman, D., 2008. The Spiritual Revolution and the New Age Gender Puzzle: The Sacralization of Self in Late Modernity (1980-2000). In: *Women and Religion in the West: Challenging Secularization*. Giselle: Ashgate Publishing Group, pp. 99-118.
- Bauman, Z., 2002. Individualita. In: *Tekutá modernost*. Praha: Mladá fronta, pp. 87-147.
- Bauman, Z., 2004. *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.
- Beck, U., 2004. *Riziková společnost*. Praha: SLON.
- Berger, P. L., 1969. *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books.
- Foucault, M., 1999. *Dějiny sexuality I: Vůle k vědění*. Praha: Hermann & synové.
- Giddens, A., 2003. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hamplová, D., 2008. Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity. *Sociologický časopis*, 44(4), p. 703-723.
- Hamplová, D., 2011. Náboženství a pohlaví: Proč jsou ženy zbožnější než muži? *Sociologický časopis*, 47(2), pp. 297-323.
- Heelas, P. & Woodhead, L., 2005. *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Václavík, D., 2010. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada.
- White, K., 2002. Health, Gender, and Feminism. In: *An Introduction to the Sociology of Health and Illness*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, pp. 130-151.
- Woodhead, L., 2007. Why so many Women in Holistic Spirituality? A Puzzle Revisited. In: *Sociology of Spirituality*. Aldershot, England: Ashgate, pp. 115-125.